

57 · Østlige vurderinger af dansk sikkerhedspolitik 1963-1978

Det sovjetiske kildemateriale fra denne periode er mindre omfattende end for perioden 1945-1962. Det gælder især 1970'erne. Vedrørende den ideologiske ramme og sprogbugen i dokumenterne gælder det, der er anført i kapitel 26. Til forskel fra det vestlige kildemateriale, der ofte giver indblik i interne overvejelser og vurderinger i landenes regeringer og på embedsmandsplan, hvilket generelt er et spændende supplement til det, offentligheden fik at vide, er de sovjetiske dokumenter som helhed mere ensartede forstået på den måde, at de interne sovjetiske vurderinger ikke adskiller sig fra de officielle erklæringer, der blev udsendt af MID og partiets ledende organer. Der er dog nogle sovjetiske dokumenter, der indeholder interne vurderinger. De er mere realistiske end dem, der udadtil skulle give udtryk for landets officielle politik. Et eksempel er en rapport fra SUKP's CK til Finlands præsident, Kekkonen, om resultaterne af Khrusjtjovs besøg i Skandinavien i sommeren 1964. Heri siges det direkte, at den sovjetiske ledelse udmærket godt er klar over, at det er usandsynligt, at Danmark og Norge vil forlade NATO, men at den alligevel fortsat vil arbejde for de to landes overgang til neutral status (se nedenfor). Den slags interne vurderinger er sjældne i det sovjetiske kildemateriale. Så meget vigtigere er det at lægge mærke til dem, når de findes. De viser, at den sovjetiske ledelse ikke var helt så urealistisk i sin opfattelse af forholdene i verden, som man skulle tro, hvis man udelukkende havde de officielle erklæringer at holde sig til.

Perioden 1963-1978 var præget af afspændingsbestrebelsler både i Øst og Vest. Den kolde krig varede fortsat ved, men spændingsniveauet var mindre end i den foregående periode. Détenten betød ikke, at Sovjetunionen afveg fra sin overordnede udenrigspolitiske målsætning over for Vesten. For den sovjetiske regering var det væsentligt at udnytte détenten til at fremme egne formål. Der skete generelt i perioden en stærk udvidelse af Sovjetunionens samarbejde med de vestlige lande, herunder en kraftig udvidelse af de bilaterale relationer til Danmark. De gav øgede muligheder for at videreføre den sovjetiske påvirkningspolitik.

Sovjetunionens opfattelse af dansk sikkerhedspolitik var i perioden 1963-1978 grundlæggende den samme som siden midten af 1950'erne. Også Sovjetunionens politik over for Danmark forfulgte de samme mål som tidligere. Disse emner bliver behandlet i dette kapitel. Endvidere beskrives de bilaterale relationer samt Sovjetunionens vurdering af Danmarks militære styrke og af den danske afspændingspolitik.

Sovjetunionens vurdering af Danmarks medlemskab af NATO

I de sovjetiske vurderinger af Danmarks sikkerhedspolitik blev det ligesom i den foregående periode understreget, at den danske regerings politik havde to sider. På den ene side opførte Danmark sig som et loyalt medlem af NATO, og på den anden side indtog landet på nogle punkter en selvstændig holdning inden for alliancen. Et eksempel på denne vurdering findes i en indberetning april 1963 fra den sovjetiske ambassade i København til MID. Den er skrevet af 2. sekretær ved ambassaden, N. Sjtjeklein. Selv om forfatteren ikke er ambassadøren selv, men en medarbejder længere nede i hierarkiet, må indholdet betragtes som karakteristisk for det officielle sovjetiske syn på dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik. Indberetningen indledes således:

„Den danske regerings udenrigspolitiske kurs bestemmes i betydeligt omfang af Danmarks medlemskab af NATO og dets økonomiske, politiske og militære forbindelser med de førende magter i denne aggressive organisation. Regeringen tilslutter sig tanken om „atlantisk solidaritet“ og støtter NATO's politik. I kraft af de forpligtelser, den har påtaget sig, og i nogle tilfælde under økonomisk pres fra sine større allieredes side, går regeringen ind for at udvide samarbejdet med de vestlige magter og for at forøge sit bidrag til NATO, ligesom den støtter Vestens holdning i de vigtigste internationale spørgsmål. I de seneste år er det lykkedes NATO's ledelse at opnå meget med hensyn til at udnytte det i strategisk henseende vigtige danske territorium i sine militære planer, hvis skarpe æg er rettet mod Sovjetunionen og landene i den socialistiske lejr, hvilket utvivlsomt har bidraget til at øge spændingen i Østersø-området“.¹

Denne vurdering af Danmark bliver suppleret på følgende vis: „Samtidig er det nødvendigt at bemærke, at Danmark af en hel række grunde objektivt er interesseret i at bevare fred og rolige forhold i Europa. De danske ledende kredse forstår, at en politik, der som sit mål har en tilspidsning af relationerne mellem Øst og Vest, ikke kan føre til noget godt. Fremtrædende personer i statens ledelse har gentagne gange erklæret over for os, at de i NATO går ind for en mere fleksibel og blød politik over for Sovjetunionen, dvs. at de ikke støtter en magtpolitik“.² Det tilføjes, at Krag september 1962 i en artikel i Børsen skrev, at Vesten i sin politik over for Sovjetunionen altid skal holde forhandlingsdøren åben, og at Hækkerup i en tale under Gromykos besøg marts 1963 sagde, at der i de vigtigste internationale spørgsmål var mere, der forenede Danmark og Sovjetunionen, end der adskilte dem, og at det kunne

¹ „O nekotorykh osobennostjakh vnesjnej politiki Danii“ [Om nogle særegenheder ved Danmarks udenrigspolitik], 19. april 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, l. 1.

² Sst.

være et godt grundlag for et yderligere samarbejde. Udenrigsministeriets direktør, Fischer, udtalte sig dog mere forsigtigt ved at bemærke, at selv om der var meget fælles i det danske og sovjetiske syn på slutmålet, så kunne man ikke betragte synspunkterne som sammenfaldende, før end der var opnået enighed om de pågældende spørgsmål mellem NATO og Warszawapagtlandene.

Den indledende vurdering af Danmark som et loyalt NATO-medlem bliver senere i indberetningen modereret med en konstatering af, at „hvad angår bidraget til NATO kan man ikke sige, at Danmark beredvilligt går med til at forøge militærudgifterne“.³ Ligeledes konstateres det, at „den danske regering efter vores opfattelse viser en vis tilbageholdenhed i NATO, når der tales om at sætte tempoet op i rustningskapløbet“. Det fremgår især af, at regeringen til trods for pres fra NATO ikke har accepteret amerikanske atomvåben og kort- og mellemdistanceraketter på dansk territorium, og at den fortsat fastholder denne politik, ligesom den som tidligere ikke går med til stationering af udenlandske tropper i Danmark. Denne omtale af den danske atomvåben- og basepolitik ledsages af den næsten obligatoriske bemærkning om, at Sovjetunionens advarsler til Danmark utvivlsomt her har spillet en positiv rolle.

En anden kilde, der viser Sovjetunionens opfattelse af den danske NATO-politik, er de sammendrag af den sovjetiske ambassades årsrapporter om Danmark, der af MID i Moskva blev udsendt til en lang række adressater, herunder regeringerne i sovjetrepublikkerne og de sovjetiske ambassader i de europæiske lande (altså en form for cirkularskrivelser). Man må gå ud fra, at MID's sammendrag af ambassaderapporterne indeholder nogle hovedpunkter til orientering for adressaterne, og at de derfor kan betragtes som en god og repræsentativ kilde. Vurderingen af Danmarks NATO-medlemskab i MID's sammendrag er helt på linje med den ovennævnte vurdering. Den lyder således:

„Den danske regerings udenrigspolitiske kurs har i 1963 ligesom i de foregående år først og fremmest været bestemt af Danmarks tilhørsforhold til NATO. Samtidig har denne kurs været mere elastisk som følge af landets økonomiske situation, dets interne problemer og de i den internationale situation stedfundne ændringer i retning af afspænding“.⁴ Det anføres, at regeringen som helhed har opfyldt de forpligtelser, der er en følge af landets medlemskab af NATO, at Danmarks bidrag til NATO ikke er blevet udsat for kritik på organisationens møde i december, og at Danmark i 1963 har fortsat sit aktive militære samarbejde med de andre NATO-lande, i første række Vest-

³ Sst., l. 8.

⁴ „Vnesjnaja politika Danii i jejo mesjdunarodnoje polosjenije v 1963 godu“ [Danmarks udenrigspolitik og dets internationale stilling i 1963], 30. marts 1964, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 108, l. 36.

tyskland, England og USA. Men det bemærkes også, at Danmark, samtidig med at det loyalt opfylder sine forpligtelser inden for NATO, ikke bestræber sig på at være særligt aktiv i organisationen. Som regel støtter Danmark de andre landes forslag i NATO-rådet i spørgsmål om Øst-Vest forhandlinger. Danmark optræder dog efter sovjetisk opfattelse ikke med tilstrækkelig fasthed over for blokkens militære planer, selv om den danske regering heller ikke bifalder dem. Således vil Danmark ikke tage del i NATO's multinationale atomslagstyrke, men heller ikke protestere mod styrkens oprettelse. Det nævnes, at danske ministre i 1963 adskillige gange har erklæret, at de ikke ser nogen grund til at ændre regeringens atomvåbenpolitik, og at den danske afvisning af atomvåben ifølge forsvarsminister Gram også betyder, at amerikanske ubåde med Polarisraketter ikke vil få adgang til dansk territorialfarvand.

Da afvigende holdninger kan være tegn på begyndende splittelse, blev det bemærket i Moskva, når Danmark indtog særstandpunkter inden for NATO. I en sovjetisk rapport om NATO november 1970 nævnes det, at Danmark, Holland og Norge gik imod en forøgelse af medlemslandenes forsvarsudgifter, selv om forsamlingen anbefalede en forøgelse med 5 %. Ifølge rapporten skulle Danmark endda have truet med at træde ud af NATO.⁵ I Moskva noterede man sig også, at Danmark ikke ændrede holdning, da det på mødet i NATO-rådet december 1972 blev udsat for kritik fra USA, Storbritannien og andre lande på grund af de danske planer om en forsvarsreform, der ville medføre en nedskæring af de væbnede styrker.⁶

Målene for Sovjetunionens politik over for Danmark og sovjetiske vurderinger af mulighederne for at nå målene

Levytjkins „orienterende perspektivplan“ 1963

Vedrørende Sovjetunionens politik over for Danmark var målene helt de samme som i foregående periode. I en „orienterende perspektivplan“, som den sovjetiske ambassadør i Danmark, Levytjkin, august 1963 sendte til MID, henvises der til, at det i instansens forordning af 19. januar 1956 om den sovjetiske regerings kommende forholdsregler over for Finland og de skandinaviske lande „blev fastlagt som en opgave at udvikle og styrke de sovjetisk-danske relationer, at bidrage til at svække Danmarks forbindelser til NATO og at bidrage til dets overgang til neutral status“.⁷ Det 15 sider lange dokument fra

⁵ „Ob itogakh sessii parlamentskoj assemblei NATO“ [Om resultaterne af mødet i NATO's parlamentariske forsamling], 18. november 1970, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 156, l. 40.

⁶ „K itogam dekabrskoj (1972 g.) sessii soveta severoatlantitjeskogo sojusa“ [Vedrørende resultaterne af decembermødet (1972) i det nordatlantiske forbunds råd], 19. december 1972, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 173, l. 95.

Levytjkins hånd er et udførligt katalog over de midler, der de næste seks år – inden udløbet af Atlantpagttraktatens 20-årsperiode – bør tages i anvendelse for at nå målene. Som en af ambassadens vigtigste opgaver nævnes en betydelig udvidelse af forbindelserne med brede kredse i det danske samfund, herunder de politiske partier, erhvervslivet, fagforeningerne samt kvinde- og ungdomsorganisationerne. De økonomiske forbindelser skal udvides, således at Danmarks samhandel med Sovjetunionen i 1969 kommer til at udgøre 10-12% af den danske udenrigshandel. Det må siges at være et yderst ambitiøst mål; den sovjetiske andel af Danmarks udenrigshandel nåede aldrig over et par procent. Også kontakterne og udvekslingen på det kulturelle område skal intensiveres og kulturaftalen fra 1962 skal udnyttes til at styrke Sovjetunionens ideologiske indflydelse i Danmark.

Planen indeholder også Levytjkins vurdering af mulighederne for at nå målene. Han er ganske optimistisk. Efter de ugunstige betingelser, der fandtes i de skandinaviske lande efter „begivenhederne i Ungarn“ (i sovjetisk sprogbrug anvendtes denne eufemisme) i oktober 1956, er der nu sket store ændringer både i den internationale situation og internt i de skandinaviske lande, hvilket med Levytjkins ord „begunstiger en aktivering af vort virke, rettet mod en løsning af de opgaver, der er anvist i forordningen. Situationen er nu den, at til trods for de ledende NATO-magters bestræbelser på at styrke denne aggressive bloks nordflanke og omdanne den til et militært brohoved mod Sovjetunionen og de andre socialistiske lande er dette område fortsat et

K.D. Levytjkin, sovjetisk ambassadør i Danmark i årene 1958-1966. (Den russiske ambassade).

⁷ „O nasjikh sadatjakh v rasvitii sovetsko-datskikh odnosjenij na blisjajsijje gody (orientirovotjnyj perspektivnyj plan) [Om vore opgaver vedrørende udviklingen af de sovjetisk-danske relationer i de kommende år (orienterende perspektivplan)], 5. august 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, l. 41. Også Levytjkins forgænger, Slavin, henviste til denne forordning, se kapitel 26. Når Levytjkin nævner den, viser det, at forordningen fra 1956 stadig i 1963 var rettesnor for Sovjetunionens politik over for de skandinaviske lande.

forholdsvis svagt led i NATO-systemet, hvilket vækker en vis uro i den nævnte bloks ledelse".⁸ Levytjkin fremhæver sin egen arbejdsmarks betydning med ordene: „Det forekommer os, at man i planen for vort virke for at opløse NATO burde rette større opmærksomhed mod netop det nordeuropæiske område, som er mere perspektivrigt end NATO's sydflanke muligvis vil være det. Denne omstændighed må tages i betragtning i arbejdet i de nordiske lande og i Danmark, der indtager en nøgleposition i NATO's militære planer i Østersø-området".⁹ Videre opregner Levytjkin de faktorer, der „vanskeliggør en udvikling af de sovjetisk-danske relationer og Danmarks overgang til neutral status, og de faktorer, der med held kan udnyttes af os til dette formål". Til de sidste hører Danmarks voksende økonomiske problemer, den voksende utilfredshed i forskellige kredse med regeringens ensidigt NATO-venlige politik, mistillid til den vesttyske imperialisme og stigende bekymring for at Danmark kan blive trukket ind i de vesttyske revanchisters hasarderede planer. Endvidere det forhold at der er en vis forskel mellem den danske regerings og vestmagternes regeringers syn på en række internationale problemer. Disse forskelle i synspunkter kommer foreløbig kun svagt til udtryk i officielle danske erklæringer, men alligevel „kan de udnyttes effektivt i vort diplomatiske virke for at forbedre de sovjetisk-danske relationer og for at svække Danmarks forbindelser med NATO og opnå dets overgang til neutral status".¹⁰

Levytjkin har en positiv holdning til et nordisk forsvarsforbund. Han mener, at der i den seneste tid har været en voksende stemning for at oprette et sådant forbund med tilhørende dansk og norsk udtræden af NATO, og han opfordrer til en revision af den negative sovjetiske holdning til et nordisk forsvarsforbund, da der siden 1949 er sket store ændringer både i den internationale situation og i de skandinaviske lande. „Det forekommer os“, skriver han, „at der nu ikke er nogen fare forbundet med Finlands situation, og at Danmarks og Norges udtræden af NATO nok ville være en positiv holdning til et nordisk forsvarsforbund fra vores side værd".¹¹ For at gøde jorden foreslår Levytjkin, at man skal „råde vennerne [dvs. DKP's ledere] til selv at fremsætte erklæringer om dette spørgsmål eller endnu bedre til at inspirere indflydelsesrige personer fra de demokratiske organisationer til at gøre det".

Det er interessant, at den sovjetiske ambassadør her viderefører de forestillinger om et nordisk forsvarsforbund som et mindre onde end NATO, der blev fremført internt i den sovjetiske udenrigsledelse i 1950'erne (se kapitel 26). At han bringer et nordisk forsvarsforbund på banen viser, hvor urealistiske hans forestillinger om mulighederne for at ændre dansk sikkerhedspolitik var. Selv om emnet indgik i den danske debat i 1960'erne, var det fortsat uaktuelt for de nordiske landes regeringer.

⁸ Sst., ll. 41-42.

⁹ Sst.

¹⁰ Sst., l. 43.

¹¹ Sst., l. 54.

Levytjkin har således en optimistisk vurdering af mulighederne for at opnå de fastsatte udenrigspolitiske mål og svække Danmarks forbindelser til NATO. Man skal her tage i betragtning, at han er nødt at være positiv, når han indberetter til sine foresatte i Moskva. Ellers ville der ikke være meget at foretage sig for ham og hans medarbejdere på ambassaden.

Den fortrolige rapport til Kekkonen 1964

En betydeligt mere realistisk vurdering af Danmarks sikkerhedspolitik findes i en rapport fra SUKP's CK til Finlands præsident, Kekkonen, om resultaterne af Khrusjtjovs besøg i de skandinaviske lande sommeren 1964. Rapporten er et fortroligt dokument, stilet til en person, der qua sin stilling som leder af landet beliggende mellem Sovjetunionen og Skandinavien og sin rolle som formidler af budskaber fra den sovjetiske regering til skandinavisk offentlighed og regeringer må formodes at få overbragt essensen af Moskvas opfattelse af forholdet til Skandinavien. Om Danmarks og Norges NATO-medlemskab hedder det: „I de officielle erklæringer og i samtalerne blev der givet udtryk for den sovjetiske regerings negative holdning til NATO og til Norges og Danmarks deltagelse i denne blok. Der blev anført argumenter for, at Norge og Danmark skulle gå over til en neutralitetspolitik. *Men ved en realistisk vurdering af situationen forstår vi naturligvis, at Norges og Danmarks udtræden af NATO i den nærmeste fremtid forekommer lidet sandsynlig*“ [fremhævet her].¹² Og i modsætning til den vanlige bragesnak om brohoveder for NATO's aggressive planer beskrives situationen i Skandinavien kort og klart: „*Det blev med tilfredshed konstateret, at Nordeuropa er et forholdsvis fredeligt hjørne af verden*“ [fremhævet her]. Det svarer til den danske regerings opfattelse af Skandinavien som et lavspændingsområde sammenlignet med Central- og Sydeuropa.

Det er som nævnt sjældent, at dokumenter fra de russiske arkiver giver indblik i interne vurderinger, der adskiller sig fra de officielle udenrigspolitiske erklæringer. Som regel er der i det sovjetiske kildemateriale overensstemmelse mellem hvad der siges indadtil og udadtil. På dette punkt er rapporten til Kekkonen en spændende undtagelse. Det rejser spørgsmålet: Hvorfor blev man fra sovjetisk side under hele den kolde krig ved med at arbejde for en dansk og norsk udtræden af NATO, når det erkendtes, at dette var usandsynligt? Ved svaret på det spørgsmål kommer den ideologiske faktor ind i billedet. Ifølge marxismen-leninismen ville socialismen i sidste ende sejre i den verdensomspændende kamp mellem østlig og vestlig ideologi. Hvis den sovjetiske ledelse udadtil tvivlede på det, ville den save den gren over, den selv

¹² „Khelsinki. Sovposol“ [Til den sovjetiske ambassadør i Helsinki], udateret, RGANI f. 3, op. 18, d. 270, l. 6. Den sovjetiske ambassadør får instruks om at informere Kekkonen om rapporten og udlevere den til ham, hvis han ønsker det. Rapporten er ikke signeret, men arkivsammenhængen viser, at den er forfattet i SUKP's CK's apparat.

sad på. Derfor blev bestræbelserne på at opnå dansk og norsk udtræden af NATO fortsat både i den officielle sovjetiske politik og i propagandapolitikken.

Mål og opgaver for Sovjetunionens politik over for Danmark 1965

Oversættelse af notat udarbejdet i MID.

11. december 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, ll. 55-56.

Sovjetunionens vigtigste udenrigspolitiske opgave over for Danmark i de kommende år bestemmes af den samlede opgave for sovjetstatens udenrigspolitik over for hele regionen af nordeuropæiske lande, der støder op til USSR's nordvestlige flanke og som er et vigtigt strategisk område, eftersom den korteste vej fra Vesten til USSR og også den korteste luftvej fra USA til USSR går gennem netop denne region. Følgelig er det for Sovjetunionen yderst vigtigt at hindre eller i det mindste at vanskeliggøre processen med at omdanne hele denne region og især Danmark til et brohoved for et angreb mod Sovjetunionen. Med det formål er det nødvendigt at bestræbe sig på så meget som muligt at svække Danmarks forbindelser med NATO, dvs. de førende lande i dette forbund – USA, England og Forbundsrepublikken – og at støtte de kræfter i Danmark der går ind for Danmarks udtræden af NATO og landets tilbagevenden til neutral status samt at udvide de sovjetisk-danske forbindelser ved at udnytte den i de sidste år konstaterede tendens i Danmark til en aktivering af disse forbindelser.

Med udgangspunkt i dette ville det være i overensstemmelse med interesserne for den sovjetiske udenrigspolitik over for Danmark i de kommende år at styrke og udvide de politiske kontakter mellem regeringslederne, at arrangere gensidige besøg af ministre fra de to lande og at invitere fremtrædende politikere til USSR. Yderst vigtigt med henblik på at styrke vore positioner i Danmark er det at udvide handelsforbindelserne. Selv om der inden for disse for to år siden kunne konstateres et kvalitativt opsving som følge af indgåelsen af en seksårig handelsaftale er handelsforbindelserne som tidligere yderst begrænsede, og de er endnu ikke en aktiv løftestang i vores politik over for Danmark. Derfor er en udvidelse af handelen en af de vigtigste opgaver for sovjetisk udenrigspolitik, især handel med de varer, som Danmark er stærkt interesseret i at afsætte eller anskaffe.

Det siger sig selv, at parallelt med udvidelsen af de politiske kontakter og handelsforbindelserne skal også de kulturelle og videnskabelige for-

bindelser mellem de to lande udvikles aktivt. Et godt grundlag for dette er den for tre år siden underskrevne tosidede overenskomst.

Ud fra det ovennævnte ville det blandt de vigtigste udenrigspolitiske tiltag over for Danmark være hensigtsmæssigt inden for de kommende to-tre år at gennemføre et besøg af USSR's ministerpræsident i Danmark og at invitere danske regeringsledere til USSR, at udveksle parlamentsdelegationer, at arrangere gensidige besøg af ministre og at oprette et sovjetisk-dansk handelskammer (ligesom det sovjetisk-finske).

De dansk-sovjetiske relationer

Det er en gennemgående vurdering i adskillige sovjetiske dokumenter fra midten af 1960'erne, at relationerne mellem Sovjetunionen og Danmark var blevet bedre. Det viste sig bl.a. ved det stigende antal besøg på højt niveau. Khrusjtjov var i Danmark i 1964, Krag aflagde besøg i Sovjetunionen i 1964 og 1965, og de to landes udenrigsministre og andre ministre udfoldede en ganske stor besøgsvirksomhed. Fra sovjetisk side blev der lagt stor vægt på dette besøgsdiplomati med de tilhørende kommunikéer. Også kontakterne på de lavere niveauer blev intensiveret med udveksling af delegationer med deltagere fra snart sagt alle samfundslivets områder. Det kulturelle samarbejde blev sat i system med en kulturaftale fra 1962, og samhandelen mellem de to lande udvidedes, selv om den på intet tidspunkt nåede det omfang, Levytjkin forestillede sig i den ovennævnte indberetning.

Det kan ikke undre, at Khrusjtjovs besøg i Skandinavien sommeren 1964 er yderst positivt omtalt i de sovjetiske dokumenter. Det er karakteristisk for den sovjetiske selvforståelse, at besøget ifølge den fortrolige rapport til Kekkonen „bekræftede det frugtbare og livskraftige i den fredelige sameksistens-politik“. Vi får også at vide, at „samtalerne var åbenhjertige og i det store og hele foregik i en atmosfære af venligsindethed og bestræbelse på gensidig forståelse“, selv om der under drøftelserne af de internationale problemer var „en forståelig forskel mellem Sovjetunionens holdning på den ene side, og Danmarks, Norges og Sveriges holdning på den anden side“.¹³ At Krag ifølge rapporten fungerede som budbringer mellem præsident Johnson og Khrusjtjov i det ømtålelige spørgsmål om de amerikanske overflyvninger af Cuba viser, at den sovjetiske ledelse havde tillid til den danske statsminister.

Den sovjetiske ambassades vurdering af Krag's besøg i Sovjetunionen oktober 1965 var ligeledes yderst positiv. I en indberetning december 1965 over-

¹³ Sst., l. 3.

går Levytjkin sig selv i et fyrværkeri af forslag til udvidelse af de bilaterale kontakter.¹⁴ Vibrationerne mellem parterne var dog ikke varmere, end at Krag i de officielle taler under besøget blev foreholdt, at NATO-medlemskabet satte „et negativt aftryk på udviklingen af det sovjetisk-danske forhold“, og at ideelle NATO-øvelser i Østersøen „kun var til gavn for visse kredse i Vesten, der nærrede planer om revanche“.¹⁵

Som tidligere var formålet med de udvidede kontakter fra sovjetisk side bl.a. at opnå bedre muligheder for at udøve påvirkning. En vigtig del af påvirkningspolitikken var bestræbelserne på at etablere kontakter til de politiske partier i Danmark. I en indberetning fra ambassaden august 1965 opfordres der til, at fremtrædende medlemmer af Det Radikale Venstre bliver inviteret til Sovjetunionen, da der i det parti „er stærke anti-NATO stemninger og neutralistiske stemninger“.¹⁶ Også ledende medlemmer af Venstre og Det Konservative Folkeparti skal inviteres „for at der kan udøves den for os nødvendige indflydelse på dem“.¹⁷ Ligeledes skal man søge at forbedre forholdet til Socialdemokratiet ved at invitere repræsentanter for dette parti. I et notat fra MID's skandinaviske afdeling nævnes det, at Socialdemokratiet marts 1965 efter beslutning i centralkomiteén blev opfordret til at sende en delegation til Moskva og etablere kontakt til SUKP. Opfordringen blev dog afvist af Krag, der ikke mente, at tiden var inde dertil.¹⁸ At mulighederne for resultater af partikontakter vurderedes som beskedne fremgår af samme notat, hvor det konstateres, at danskerne „bestræber sig på at begrænse kontakterne til at omfatte handelsmæssige, kulturelle og teknisk-videnskabelige forbindelser, mens de bremser for en udvidelse af de politiske kontakter. En sådan politik fra de ledende danske kredses side kan utvivlsomt forklares med Danmarks deltagelse i NATO og de forpligtelser, Danmark har påtaget sig over for denne aggressive organisation“.¹⁹ Denne vurdering af Danmarks holdning til det bilaterale samarbejde går igen i flere dokumenter. I et MID-notat fra marts 1967 hedder det, at selv om „der i de sidste to-tre år i den danske of-

¹⁴ „Predlosjenija o dalnejsjem rasvitii sovetско-datskikh odnosjenij vytekajusjtjije is itogov visita premjer-ministra Kraga v Sovetskij Sojus [Forslag til en videre udvikling af de sovjetisk-danske relationer ud fra resultaterne af statsminister Krags besøg i Sovjetunionen], 23. december 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, ll. 73-83.

¹⁵ „Retj ot imeni sovetского pravitelstva na savtrake (obede) v tjest premjer-ministra Danii Je.O. Kraga. Projekt“ [Den sovjetiske regerings tale til frokosten (middagen) til ære for Danmarks statsminister J.O. Krag. Forslag], udateret, AVP RF f. 85, op. 55, p. 66, d. 14, ll. 19, 23.

¹⁶ „O sovetско-datskikh odnosjenijakh i osnovnykh napravlenijakh ikh dalnejsjego rasvitija“ [Om de sovjetisk-danske relationer og hovedretningerne for deres videre udvikling], 21. august 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 4.

¹⁷ Sst.

¹⁸ „Rost doverija k sovetскоj vnesnej politike i rasvitije odnosjenij SSSR s etimi stranami“ [Øget tillid til den sovjetiske udenrigspolitik og USSR's relationer til de lande], 11. december 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 55. Under Gerhardsens besøg i Sovjetunionen november 1955 blev det første sovjetiske forsøg gjort på at få etableret kontakter mellem SUKP og et nordisk socialdemokrati. Det blev afvist af nordmændene.

¹⁹ Sst., ll. 52-53.

fentlighed er sket en styrkelse af stemningen for at revurdere den danske regerings udenrigspolitik i retning af at svække landets afhængighed af NATO og udvide kontakterne til de socialistiske lande ... tillader Danmarks store militære, politiske og økonomiske afhængighed af de store NATO-lande ikke den danske regering af drage de passende konklusioner af denne situation“.²⁰ Vurderingen af den danske offentligheds holdning i denne sag er præget af sovjetisk ønsketænkning, mens konstateringen af den danske tilbageholdenhed over for Sovjetunionen er en dækkende beskrivelse af de faktiske forhold, skønt det næppe var NATO, der dikterede den danske politik.

Anker Jørgensens besøg i Sovjetunionen 1973

I vurderingen af Anker Jørgensens besøg i Sovjetunionen oktober 1973 bliver det i MID's sammendrag af årsrapporten fra den sovjetiske ambassade i Danmark understreget, at den omfattende meningsudveksling om aktuelle internationale problemer „blev udnyttet til at udøve den for os nødvendige påvirkning af den danske regerings holdninger“, og at besøget viste, at der var „gode muligheder for at udvikle de sovjetisk-danske relationer og for at øve indflydelse på den danske regerings holdning til internationale problemer“.²¹ Dette må – ligesom de mange tilsvarende udsagn i det sovjetiske kildemateriale om, hvad russerne efter egen formening har formået i den henseende – tages med det største forbehold.

I det danske kildemateriale om besøget tegnes et andet billede. Det fremgår, at forhandlingerne om teksten til det afsluttende kommuniké var uhyre vanskelige og langtrukne (i alt over 30 timer!). Det siges direkte, at „forhandlingerne med viceudenrigsminister Zemskov var ubehagelige på grund af dennes aggressive og truende forhandlingsmetode“. Embedsmændene fra MID havde nogle bestemte forestillinger om, hvad der skulle med og hvad der ikke skulle med i kommunikéet. Da man fra sovjetisk side „insisterede på, at kommunikéet kun gav udtryk for fælles standpunkter“, fik teksten et ret generelt præg. Anker Jørgensen havde under forhandlingerne lagt stor vægt på menneskerettighederne og de menneskelige kontakter i forbindelse med omtalen af sikkerhedskonferencen. De sovjetiske embedsmænd ønskede imidlertid ikke – „efter resolution på allerhøjeste plan“ – at der skulle henvises til disse emner i kommunikéet, da det efter deres mening ville foregribe resultatet af forhandlingerne under konferencens 2. fase. Et sovjetisk ønske om, at

²⁰ „Voprosy polititjeskogo polosjenija v Danii, sovetsko-datskikh otnosjenij i positsii Danii po osnovnym mesjdunarodnym problemam“ [Spørgsmål vedrørende den politiske situation i Danmark, de sovjetisk-danske relationer og Danmarks stilling til de vigtigste internationale problemer], 6. marts 1967, AVP RF f. 085, op. 52, p. 181, d. 6. l. 18.

²¹ „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1973 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR's ambassade i Danmark for året 1973], 27. februar 1974, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 186, ll. 5-6.

der skulle henvises til „fredelig sameksistens“ fik man fra dansk side ændret til „fredeligt samarbejde“ under henvisning til at „man i Europa for længst burde være kommet ud over det stadium, hvor målsætningen alene skulle være, at staterne ikke førte krig mod hinanden“. Fra dansk side undgik man også en udtalelse, hvorefter „der i Nordeuropa skulle bestå et særligt (politisk) samarbejdsforhold“, ligesom man „fik rensset teksten for karakteristisk sovjetisk sprogbrug såsom „alle fredelskende folk“ etc.“²² Notitsen viser således tydeligt, at danskerne har måttet væрге sig mod den anmassende og omklamrende sovjetiske fredsretorik.

Fra sovjetisk side søgte man endog at inddrage historien i fredspropagandaens tjeneste. Det fremgår af forhandlingerne om planlægningen af en historisk udstilling om de dansk-russiske relationer gennem tiderne i forbindelse med Khrusjtjovs besøg i Danmark i 1964. De sovjetiske forhandlere ønskede, at udstillingen skulle hedde „Fred og venskab gennem fem hundrede år“. Det kunne ikke accepteres fra dansk side, da det „i datidens åndelige og politiske klima ville være et dansk knæfald for og tilslutning til den russiske fredspropaganda“. Resultatet blev, at udstillingen kom til at hedde „Dansk-russiske forbindelser i 500 år“.²³

De bilaterale relationer i 1970'erne

Generelt beskrives forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen i 1970'erne i positive vendinger i de sovjetiske dokumenter. Således nævnes det med tilfredshed, at Danmark i 1976 gik med til en dansk-sovjetisk aftale om regelmæssige konsultationer angående internationale problemer og bilaterale forhold.²⁴ Ved statsbesøg både i 1971 og i 1973 var der fra sovjetisk side blevet fremsat et ønske herom, men danskerne ville på det tidspunkt ikke indgå en bindende aftale, da de ikke ønskede at være afhængige af faste terminer og emnekredse for gensidige drøftelser.²⁵ Når det danske udenrigsministerium i 1976 accepterede det sovjetiske ønske om en fast konsultationsaftale skyldtes det dels, at der allerede eksisterede tilsvarende aftaler mellem Sovjetunionen og en række vestlige lande, dels at aftalen blot var en kodificering af gældende praksis. Ikke desto mindre var der i det norske og svenske udenrigsministerium bekymring for, at der nu også over for Norge og Sverige ville blive fremsat et sovjetisk ønske om konsultationsaftaler.²⁶

²² Notits af Ole Bierring, 26. oktober 1973, UM 5.D.30.a.

²³ Henning Gottlieb, *I Kronens tjeneste. Politiske erindringer*, 2001, s. 148-49.

²⁴ „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1976 god“ [Sammen drag af politisk rapport fra USSR's ambassade i Danmark for året 1976], 28. marts 1977, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 207, l. 25.

²⁵ Brev fra Kurt Ebert til Christian Faber-Rod, 7. november 1976, UM 5.D.30.a.

²⁶ Brev fra Jørgen Adamsen til Ole Bierring, 9. november 1976; brev fra Ole Bierring til Jørgen Adamsen, 29. november 1976, UM 5.D.30.a.

Der er også flere eksempler på, at den danske regerings politik vakte misnøje i Moskva. Det gælder f.eks. den danske støtte til „NATO’s propagandistiske kampagne om Warszawapagtlandenes øgede militære aktivitet i Østersøen“ og udenrigsminister K.B. Andersens karakteristik af de seneste sovjetiske nedrustningsforslag som „urealistiske og propagandistiske“ på NATO-rådsmødet december 1976. Endvidere benyttede danskerne efter sovjetisk opfattelse Helsinki-aftalens tredje kurv til at blande sig i de socialistiske landes indre anliggender.²⁷ Og i forbindelse med retssagen mod Krasin og Jakir i 1973 udsendte den danske regering en officiel erklæring, i hvilken „den fordømte de sovjetiske myndigheders holdning til de „anderledestænkende“ og betragtede denne holdning som et brud på menneskerettighederne“.²⁸

I særdeleshed var det en kilde til irritation for den sovjetiske regering, at de danske myndigheder ikke gjorde noget for at forhindre Sakharov-høringen i København i 1975.²⁹ Ifølge et dokument fra SUKP’s CK skulle der efter forslag fra DKP’s ledelse og den sovjetiske ambassade i København iværksættes „en række præventive kontrapropagandistiske forholdsregler“, herunder arbejde med danske journalister.³⁰ Hele sagen viser, hvor ømskindet den sovjetiske ledelse var i spørgsmål, hvor Sovjetunionens image over for omverdenen stod på spil. Der er flere lignende eksempler på sovjetiske forsøg på at påvirke den offentlige mening i udlandet, bl.a. efter invasionen i Tjekkosllovakiet i 1968.³¹

Sovjetunionens vurdering af Danmarks militære styrke

I 1963 blev der i MID udarbejdet et omfattende dokument (ca. 50 sider), der skulle forsyne de ledende sovjetiske politikere med baggrundsviden om

²⁷ „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1976 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR’s ambassade i Danmark for året 1976], 28. marts 1977, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 207, ll. 22-23.

²⁸ „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1973 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR’s ambassade i Danmark for året 1973], 27. februar 1974, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 186, l. 6.

²⁹ „O t.n. ’Slusjanii o narusjenii prav tjeloveka v SSSR’, planirujemom v Danii (kratkaia spravka)“ [Om den såkaldte ’høring om brud på menneskerettighederne i USSR’, der planlægges i Danmark (kort notat)], MID’s skandinaviske afdeling, 11. september 1975, RGANI f. 5, op. 68, d. 2040, ll. 115-17.

³⁰ „O merakh protivodejstvija antisovetskoj aksii v Kopengagene“ [Om forholdsregler til at imødegå den antisovjetiske aktion i København], skrivelse fra vicechefen for CK’s internationale afdeling v. Sjaosjnikov, 8. oktober 1975, RGANI f. 4, op. 22, d. 1603, ll. 182-83.

³¹ Telegram fra SUKP’s CK til den sovjetiske ambasadør i København, 3. december 1968, RGANI f. 4, op. 20, d. 1025, ll. 85-87. I anledning af, at to ledende jugoslaviske kommunister skal holde et foredrag i København om „den internationale situation efter begivenhederne i Tjekkosllovakiet august 1968“, får ambassadøren instruks om at anmode DKP’s ledelse om at „tage mulige forholdsregler til at neutralisere dette arrangement“ og sørge for, at „de tjekkoslovakiske begivenheder bliver belyst korrekt under diskussionen“.

Danmark til brug under deres samtaler med danske politikere. I dokumentet findes en ganske detaljeret redegørelse (seks sider) for Danmarks militære formåen som medlem af NATO. Redegørelsen bærer overskriften „Danmarks omdannelse til et militært brohoved for NATO i Nordeuropa“. ³² Herudover foreligger der et betydeligt østligt efterretningsmateriale, som inddrages andre steder i udredningen. Det drejer sig om artikler i de sovjetiske, polske og østtyske klassificerede militære tidsskrifter samt de militære efterretningsmateriale, som er fundet i polske og østtyske arkiver (se kapitel 24, 52, 53, 79 og 80).

I det følgende vil hovedpunkterne i MID's redegørelse blive præsenteret. Den indeholder en kontant konstatering af den militære opbygning i Danmark, sådan som den så ud fra Moskva:

„NATO's ledelse betragter Danmark som et gunstigt strategisk brohoved. Ved at beherske det og støtte sig til det kan NATO's væbnede styrker holde Østersøstræderne under kontrol, forhindre den sovjetiske flåde i at sejle gennem stræderne for at bryde NATO's livsvigtige sømilitære kommunikationslinjer i Atlanterhavet og dække nordflanken for NATO's hovedstyrke i Centraleuropa. Danmarks territorium betragtes også som NATO's brohoved og fremskudte base til at gennemføre angrebsoperationer mod Sovjetunionen og den socialistiske lejrs lande i den nordlige del af Centraleuropa og i Østersøområdet. I betragtning af dette tildeles Danmark en vigtig plads i „NATO's fremskudte strategi“, og den operative militære indretning af dets territorium og opbygningen af dets væbnede styrker vies stor opmærksomhed“.

„Indretningen af Danmarks territorium til en kommende skueplads for NATO's militære operationer er i det store og hele nu tilendebragt“, hedder det videre i redegørelsen. Der er bygget seks store flybaser (Karup, Ålborg, Skrydstrup, Værløse, Tirstrup og Vandel), der er indrettet til at modtage og betjene NATO's atomvåbenbærende kampfly. Der er bygget to flådebaser (Korsør og Frederikshavn) med specialdepoter til brug for skibe fra de andre NATO-lande. Til NATO's landtropper bygges der fem store militærdepoter. Der er bygget fire rørledninger til at forsyne luftvåbenets og flådens baser med brændstof og smøremidler, og i områder, hvor der mangler rørledninger, er der etableret underjordiske depoter til disse materialer. Der er bygget et net af radarstationer, der er forbundet med NATO's enhedsnet, og der er etableret et omfattende net til militær kommunikation. Siden 1952 er der i Danmark ifølge infrastrukturprogrammet bygget militære anlæg for 400 millioner kr., og 1961-64 er det planen at bruge 128 millioner kr. hertil. Alle be-

³² „Vnesjnaja politika Danii i sovetsko-datskije odnosjenija (Materialy k besedam)“ [Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (Materialer til samtaler)], 30. december 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, ll. 74-79.

tingelser er til stede for at modtage NATO-tropper i Danmark. Ifølge et program for 1963 skal der alene fra England ankomme 28 underenheder af landtropper, herunder raketafdelinger, tungt artilleri og luftlandetropper. På den måde „kompenseres der for den danske regerings officielle afvisning af at stationere udenlandske tropper i Danmark i fredstid“.

Samtidig med at dansk territorium forberedes til stationering af NATO-tropper, er der taget vigtige skridt til at styrke de danske væbnede styrker og indrette dem, så de hurtigt kan underlægges NATO's kommandoorganer og udføre kamphandlinger sammen med andre landes tropper. Juli 1962 trådte BALTAP i kraft (dens struktur gennemgås grundigt). Den danske hær, luftvåbenet og flåden bliver udstyret med nye våbentyper (disse beskrives indgående). Danske firmaer bliver inddraget i produktionen af raketdele, og Danmarks militæruddgifter stiger drastisk årene 1962-67. Danske tropper „forberedes til krig med anvendelse af masseødelæggelsesvåben“. Danmark har fremføringsmidler til atomvåben: F-100 fly, raketterne Honest John og Nike og 203,2 mm haubitser. „Ud fra erklæringer fra ledende NATO-officerer (Pyman, Andersen) er det kendt, at der i NATO er udarbejdet planer, som betyder, at der kan leveres atomvåben til Danmark i løbet af 8-12 timer“. Så selv om regeringen har erklæret, at den ikke vil tillade stationering af atomvåben i Danmark i fredstid, har den „sanktioneret en militær planlægning og en træning af tropper med henblik på brug af kernevåben“. I de danske væbnede styrkers kamptræning får angrebsøvelser voksende betydning. Landtropperne har sammen med dansk og vesttysk flåde og luftvåben øvet kamphandlinger med landsætninger på modstanderens kyst. „Under alle militære øvelser og manøvrer underforstås det altid, at Sovjetunionen og den socialistiske lejrslande er de danske væbnede styrkers modstandere“.

Den sovjetiske regering har således ikke blot vidst, at Danmark kunne få tilført atomvåben, men også at dette ville kunne ske inden for 8-12 timer. Vedrørende Danmarks basepolitik er det ifølge MID's „materialer til samtaler“ opfattelsen, at den danske regerings erklærede holdning om ikke at ville acceptere udenlandske tropper i Danmark i fredstid bliver udhulet, fordi der næsten konstant befinder sig NATO-tropper i Danmark enten på militærbesøg eller som et led i fælles manøvrer med de danske væbnede styrker.³³ I dokumentet bruges udtrykket „ikke-permanent stationering“ om dette fænomen. Det må siges at være en kraftig overdrivelse, da der ikke var tale om længerevarende øvelser.

USA's militære aktiviteter i Grønland og også på Færøerne blev fulgt fra sovjetisk side. I et notat udarbejdet i MID september 1965 oplyses det, at der i Grønland „er bygget to store baser for USA's strategiske luftstyrker, en række lufthavne, et early-warning radarnet i et antiraketforsvarssystem for det nordamerikanske kontinent samt nogle radarposter for luftforsvarsstyrkerne og

³³ Sst., l. 73. Denne vurdering findes også i flere andre dokumenter fra MID.

kommunikationsstationer for USA's og NATO's luftvåben og flåde. Der er konstant stationeret USA-tropper (ca. 6-7 tusind mand) i Grønland. På Færøerne er der en station for fjernradionavigation af systemet „Loran-C“ til brug for de amerikanske atomubådes kamphandlinger i Norskehavet, Nordsøen og Nordatlanten“.³⁴

Sovjetunionens vurdering af Danmarks medlemskab af NATO 1976

Oversættelse af uddrag af årsrapporten om Danmark for 1976.

28. marts 1977, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 207, l. 22.

Den danske regering betragter som tidligere medlemskabet af NATO som en nødvendig betingelse for en sikring af landets forsvar, og samtidig tilskriver den NATO en rolle som instrument for afspænding. Den er imod en „ensidig nedsættelse af NATO's kampkraft“ og er tilhænger af en styrkelse af denne bloks væbnede styrker over for en påstået alarmerende forøgelse af det sovjetiske militære potentiale.

Danmark har deltaget aktivt i NATO's militære organer og militære og politiske tiltag, herunder fælles øvelser, militære delegationsbesøg og flådebesøg, og har lagt store anstrengelser i udarbejdelsen af samordnede militær-politiske beslutninger. Samtidig har den danske regering været tilbageholdende over for kravene fra NATO's ledelse om en forøgelse af militærudgifterne. Danmark har således anerkendt nødvendigheden af at der etableres et luftovervågningssystem (AWACS), men har foreløbig ikke givet tilsagn om deltagelse i finansieringen af dette system.

Den danske regerings holdning i spørgsmålet om militærudgifter har fremkaldt kritik fra NATO's ledelse, der har forsøgt at få danskerne til at øge deres bidrag til forsvaret af NATO's nordflanke. I forbindelse med forhandlingerne om et nyt dansk forsvarsforlig efter 1. april 1978 har NATO-kredse støttet kravene fra de væbnede styrkers ledelse om en forøgelse af udgifterne til militære formål.

Den danske regering har aktivt støttet NATO's politiske og propagandistiske aktioner. Den har således været medvirkende i den omfattende propagandistiske kampagne omkring „Warszawapagtlandenes øgede militære aktivitet i Østersøen“ og har rejst dette spørgsmål under kontak-

³⁴ „O vnesnej politike Danii i sovetsko-datskikh odnosjenijakh (spravka)“ [Om Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (notat)], 23. september 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 36.

terne med de socialistiske lande på regeringsniveau. Efter aftale mellem NATO's organer og den danske regering er der for første gang blevet gennemført en sådan aktion som øvelser for NATO's faste flådestyrker i Østersøen i november 1976.

Danmarks atomvåbenpolitik set fra Moskva

Den danske atomvåbenpolitik bestod som bekendt af to led: En afvisning af atomvåben i Danmark og et forbehold, der præciserede, at afvisningen gjaldt under de nuværende omstændigheder. Fra sovjetisk side viede man den danske atomvåbenpolitik den allerstørste opmærksomhed. Lige siden H.C. Hansens erklæring i Folketinget maj 1957 med den berømte tilføjelse „under de foreliggende forudsætninger“ var man i Moskva på vagt over for det mindste tegn på ændringer af den danske atomvåbenpolitik. Og det var naturligvis et oplagt mål for Sovjetunionen at få fjernet forbeholdet, således at det kunne tolkes, som om den danske regering havde bundet sig til ikke på noget tidspunkt at ville acceptere atomvåben i Danmark.

Et eksempel på den sovjetiske interesse for sagen anføres af Bo Lidegaard i Krag-biografien. Her gengives Krags optegnelse af en ordveksling med Levytjkin december 1962. Den sovjetiske ambassadør udtrykte bekymring for, at der ville ske ændringer i den danske atomvåben- og basepolitik. Herefter lød ordene ifølge Krags notat: „Jeg svarede ham, at vor hidtidige politik på dette område ville blive fortsat. Der finder ingen overvejelser sted om ændringer heri. Han sagde, at en ændring i det danske forsvar ville i Moskva blive opfattet som mistillid til Sovjetunionen. Jeg svarede, at hvis vi virkelig følte os truet, ville vor politik med hensyn til anbringelse af atomraketter m.v. her i landet jo være en ganske anden“.³⁵ Lidegaard har i den forbindelse en elegant formulering af Danmarks politik over for Sovjetunionen: Den danske regering „var fremkommelig i alle spørgsmål, der ikke vedrørte vitale sikkerhedsspørgsmål eller alliancesolidariteten, og venligt ufremkommelig i spørgsmål, der gjorde“.

I de sovjetiske dokumenter om Danmarks atomvåbenpolitik nævnes som regel både afvisningen og forbeholdet. I MID's ovennævnte „materialer til samtaler“ citeres forsvarsminister Gram for i september 1963 at have erklæret, at „man ikke skal betragte den danske regerings afvisning af at stationere kernevåbenladninger i Danmark på den måde, at Danmark for altid har sagt nej til atomvåben. Hvis omstændighederne kræver det, vil vi sige ja til vores alli-

³⁵ Bo Lidegaard, *Jens Otto Krag 1962-1978*, 2002, s. 71-72.

erede“.³⁶ I et notat udarbejdet i MID september 1965 understreges det, at „forbeholdet „under de nuværende betingelser“ i betydelig grad afsvækker det positive indhold i den danske holdning til dette spørgsmål. Faktisk er forbeholdet en skjult trussel om at revidere denne holdning afhængigt af situationen, dvs. stille Danmarks territorium til rådighed for stationering af kernevåben, når den danske regering anser det for nødvendigt“.³⁷ Det nævnes også, at forbeholdet „under de nuværende betingelser“ ikke blev medtaget i teksten til de sovjetisk-danske kommunikéer efter Krag's besøg i Sovjetunionen februar 1964 og Khrusjtjov's besøg i Danmark juni samme år. „Danskerne gik ikke uden betænkeligheder og først efter lange forhandlinger med os med til at fjerne forbeholdet“, hedder det i notatet.³⁸ At dette blev betragtet som en sejr for det sovjetiske diplomati fremgår af den fortrolige rapport til Kekkonen om resultaterne af Khrusjtjov's besøg i Skandinavien 1964. Her er sagen beskrevet således: „I Moskva anser man det for værdifuldt, at både danskerne og nordmændene afgav uforbeholdne erklæringer om ikke at stationere kernevåben på deres landes territorium. Vi fandt det formålstjenligt officielt at udtrykke vores forståelse for denne holdning i Danmark og Norge for på den måde at give de danske og norske erklæringer en mere forpligtende karakter“.³⁹ Dette fremgår også af det uddrag af kommunikéerne fra besøgene i 1964, der er gengivet i MID-notatet september 1965. Det lyder som følger: „Fra sovjetisk side blev der udtrykt forståelse for, at Danmarks regering ikke har stationeret og ikke har til hensigt at stationere kernevåben på dansk territorium“.⁴⁰ Videre hedder det i notatet: „I Danmark og i andre lande blev det opfattet som den danske regerings overgang til en uforbeholden afvisning af kernevåben“. Imidlertid konstateres det samme sted, at forbeholdet „under de nuværende betingelser“ alligevel begyndte at dukke op i senere erklæringer fra danske ministre. Det er således nævnt i en indberetning fra ambassaden august 1965, at Hækkerup i Folketinget 21. oktober 1964 om den danske atomvåbenpolitik erklærede, at der i den danske afvisning „ikke er noget, der binder os i en mere fjern fremtid, eftersom vi ikke kan vide, hvordan situationen vil være til den tid“.⁴¹ Så i Moskva har man måttet affinde sig med,

³⁶ „Vnesjnaja politika Danii i sovetsko-datskije otnosjenija (Materialy k besedam)“ [Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (Materialer til samtaler)], 30. december 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, l. 67.

³⁷ „O vnesnej politike Danii i sovetsko-datskikh otnosjenijakh (spravka)“ [Om Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (notat)], 23. september 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 37.

³⁸ Sst.

³⁹ „Khelsinki. Sovposol“ [Til den sovjetiske ambassadør i Helsinki], udateret, RGANI f. 3, op. 18, d. 270, l. 7.

⁴⁰ „O vnesnej politike Danii i sovetsko-datskikh otnosjenijakh (spravka)“ [Om Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (notat)], 23. september 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 37.

⁴¹ „Positsija Danii po osnovnym mesjdunarodnym voprosam“ [Danmarks holdning til de vigtigste internationale spørgsmål], 23. august 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 19.

Jens Otto Krag og Helle Virkner i Kreml under besøget i Sovjetunionen i februar 1964. (Den russiske ambassade).

at det danske forbehold eksisterede i bedste velgående, selv om det ikke optrådte i kommunikationerne efter statsbesøgene februar og juni 1964.

Spørgsmålet om atomvåbenfri zoner

Vedrørende atomfri zoner i Europa og i Norden konstateres det i de sovjetiske dokumenter, at der ikke i 1960'erne er sket nogen ændringer i den danske regerings syn på det spørgsmål. I den fortrolige rapport til Kekkonen om resultaterne af Khrusjtjovs besøg i Skandinavien sommeren 1964 hedder det, at „de skandinaviske landes regeringsledere endnu ikke er rede til at støtte idéen om at oprette en atomfri zone i Nordeuropa“.⁴² I indberetningen fra ambassaden august 1965 kædes spørgsmålet sammen med Danmarks atomvåbenpolitik generelt: „Da regeringen ikke ønsker at binde sig med forpligtelser vedrørende en permanent afvisning af stationering af atomvåben på dansk territorium, afviser den også at underskrive en overenskomst om at erklære Nordeuropa for en atomfri zone“.⁴³ Sammesteds citeres Hækkerup for i Folketinget 21. oktober 1964 at have sagt: „Vi er imod Kekkonen-planen,

⁴² „Khelsinki. Sovposol“ [Til den sovjetiske ambassadør i Helsinki], udateret, RGANI f. 3, op. 18, d. 270, l. 7.

⁴³ „Positsija Danii po osnovnym mesjdunarodnym voprosam“ [Danmarks holdning til de vigtigste internationale spørgsmål], 23. august 1965, AVP RF f. 085, op. 50, p. 177, d. 7, l. 20.

som kun kan have positiv betydning som en bestanddel af en bredere fælleseuropæisk løsning“. Og det nævnes, at Krag ifølge Aktuelt 14. juni 1965 betegnede Rapacki-planen som urealistisk. Konklusionen i indberetningen lyder, at den danske regerings vigtigste argument mod idéen om Skandinavien som atomfri zone er, at dette område i forvejen ikke har atomvåben, og at emnet derfor er uaktuelt. Om en atomvåbenfri zone i Norden hedder det i MID's sammendrag af årsrapporten om Danmark for 1963, at den danske regering maskerer sin afvisende holdning til Kekkonen-planen ved at knytte udførelsen af planen sammen med en generel løsning af nedrustningsspørgsmålet.⁴⁴

Sovjetunionens syn på den danske afspændingspolitik

Siden midten af 1960'erne arbejdede Sovjetunionen for at der skulle indkaldes en europæisk sikkerhedskonference. Et af formålene med disse bestræbelser var at skabe splittelse mellem Vesteuropa og USA – oprindeligt var det Sovjetunionens hensigt, at USA ikke skulle deltage i konferencen; dette ændredes dog under Nixons besøg i Moskva i 1972. Et andet sovjetisk mål med konferencen var at få accept af 2. verdenskrigs landvindinger i Østeuropa. Den sovjetiske regering var naturligvis interesseret i at få støtte i Vesteuropa til idéen om en sikkerhedskonference, og fra sovjetisk side blev holdningen til dette spørgsmål hos de vesteuropæiske landes regeringer fulgt nøje. Da den danske regering førte en aktiv afspændingspolitik, gik den ind for en hurtig indkaldelse af konferencen, hvilket blev noteret med tilfredshed i Moskva.

De vestlige regerings holdning til sikkerhedskonferencen blev drøftet på møder i NATO-rådet. Ifølge en sovjetisk rapport om et sådant møde i Bruxelles december 1970 insisterede den danske udenrigsminister Hartling på, at man skulle gå i gang med de forberedende møder til konferencen uden at afvente en løsning af Berlinspørgsmålet. Heri fik Hartling støtte af udenrigsministrene fra Norge og Island.⁴⁵

I det sovjetiske udenrigsministeriums rapporter om NATO-rådsmødernes drøftelser af en sikkerhedskonference fokuseres der på modsætningerne inden for NATO. Det gælder f.eks. rapporten om NATO-rådets møde december 1971.⁴⁶ Her sættes NATO-landenes holdninger op mod hinanden: På den ene side står USA, der med støtte fra Storbritannien og Vesttyskland ønsker,

⁴⁴ „Vnesjnaja politika Danii i jejo mesjdunarodnoje polosjenije v 1963 godu“ [Danmarks udenrigspolitik og dets internationale stilling i 1963], 30. marts 1964, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 108, ll. 36-37.

⁴⁵ „Dekabrskaja Sessija NATO“ [NATO's decemberråd], 13. januar 1971, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 166, l. 5.

⁴⁶ „K itogam 52-oj Sessii Soveta NATO“ [Vedrørende resultaterne af møde 52 i NATO-rådet], 21. december 1971, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 166, ll. 21-31.

at de forberedende møder til konferencen først skal påbegyndes, når en aftale om Vestberlin er underskrevet, og som har særlige ønsker til konferencens dagsorden (Europas deling skal ikke gøres permanent). På den anden side står en række andre lande, i første række Frankrig, der får støtte af Danmark, Norge og Island. Det nævnes, at Frankrig, Danmark og Norge gik ind for, at konferencen skulle afholdes i 1972, og at den danske udenrigsminister Andersen i et interview udtrykte håb om en konference i 1972, mens USA og Vesttyskland – til dels støttet af Storbritannien – mente, at det næppe kunne blive før end i 1973.

I det hele taget blev den danske positive holdning til afspændingsprocessen gang på gang fremhævet fra sovjetisk side. I en tidsskriftsartikel om de dansk-sovjetiske relationer nævnes det, at Danmark allerede i 1966 gik ind for en europæisk sikkerhedskonference, og at Danmark til trods for NATO's negative holdning gav udtryk for samme opfattelse under et nordisk udenrigsministtermøde i København i 1969.⁴⁷

Ikke blot vedrørende afspændingsprocessen, men også i andre internationale spørgsmål bemærkedes det fra sovjetisk side, når Danmark havde synspunkter, der afveg fra de gængse vestlige. I ovennævnte artikel hedder det således, at Danmark forholder sig yderst forsigtigt til planerne om en yderligere udvidelse af den politiske integration og styrkelsen af de overnationale organer inden for EF. Også i spørgsmål, der drøftedes i FN, og i nedrustningsproblematikken noteredes det med tilfredshed i Moskva, når Danmark indtog holdninger, der afveg fra de vestlige og var mere eller mindre sammenfaldende med de sovjetiske. Omtalen heraf er fast inventar i det sovjetiske kilde-materiale.

Sammenfatning

Sovjetunionens politik over for Danmark havde stadig som sit vigtigste mål at opnå dansk udtræden af NATO eller en svækkelse af det danske engagement i alliancen. Det erkendtes dog på højeste niveau i Moskva, at det ikke var sandsynligt, at Danmark ville forlade alliancen, og det var fortsat den sovjetiske regerings vurdering, at Danmark var fast forankret i NATO. Danmarks militære styrke og de danske muligheder for at få forstærkninger – herunder med atomvåben – fra NATO-partnerne blev fulgt nøje. Fra sovjetisk side søgte man at fastholde den danske regering på atomvåbenforbeholdet fra 1957 og om muligt at få formuleringen af dette ændret, således at tilføjelsen „under de

⁴⁷ Ju. Denisov, „Sovetskij Sojus – Danija: rasvitije dobrososedskikh svjasej“ [Sovjetunionen – Danmark: udviklingen af gode naboforbindelser], *Mesjdunarodnaja Sjsn* [Internationale relationer], 7, 1986, s. 103.

foreliggende forudsætninger“ bortfaldt. Selv om tilføjelsen ikke indgik i de dansk-sovjetiske kommunikéer i forbindelse med statsbesøgene i 1964, skete der dog ingen ændring i den danske regerings holdning på dette punkt, hvilket senere udtalelser af danske ministre klart viste. Også hvad angår spørgsmålet om atomfri zoner måtte den sovjetiske regering konstatere, at den danske holdning var uændret.

Sammenlignet med den foregående periode indtrådte der 1963-78 en kraftig udvidelse af de bilaterale kontakter. Det var karakteristisk, at Sovjetunionen fortsat var langt mere interesseret end Danmark i denne udvikling, og at der fra sovjetisk side gang på gang blev presset på, mens danskerne var tilbageholdende. Den sovjetiske interesse i de bilaterale kontakter skal som tidligere ses i forbindelse med, at de var en forudsætning for at kunne udøve en påvirkningspolitik. Især i 1970'erne spillede det også en rolle, at Sovjetunionen kunne udnytte det økonomiske og teknisk-videnskabelige samarbejde med Danmark – på linje med kontakterne på disse områder til de andre vestlige lande – til at afstive den sovjetiske økonomi.

Det er i øvrigt karakteristisk, at man i Moskva nøje fulgte den danske politik ikke blot inden for NATO, men også i EF og FN, over for de østeuropæiske lande og den tredje verden samt vedrørende emner som afspænding og nedrustning. Kildematerialet efterlader det indtryk, at hver gang, der fra dansk side blev givet udtryk for synspunkter, der var mere eller mindre sammenfaldende med de sovjetiske, fik Danmark „et plus i karakterbogen“ i Moskva.